

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ТЕРАПІЇ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
Ps1-M23z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма здобуття освіти)
Муляр Ольга Валентинівна

Науковий керівник:
Наталія ГОНЧАРУК,
доктор психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Оксана ЧАЙКОВСЬКА,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	7
1.1. Конфлікти як соціально-психологічне явище.....	7
1.2. Аналіз соціально-емоційних особливостей дошкільників	16
1.3. Теоретичне вивчення особливостей конфліктів між дітьми дошкільного віку та шляхів їх вирішення.....	21
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	31
2.1. Завдання й методика експериментального дослідження схильності до конфліктності у дошкільників.....	31
2.2. Особливості та характерні ознаки конфліктної взаємодії у дітей дошкільного віку.....	36
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ ІГРОВОЇ ТЕРАПІЇ	48
3.1. Основні напрями психологічного впливу щодо подолання конфліктної поведінки у дошкільників.....	48
3.2. Використання засобів ігрової терапії у вирішенні конфліктів у дітей дошкільного віку.....	53
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Гармонія комунікативних взаємин значною мірою впливає на емоційний стан дітей дошкільного віку. Водночас, конфлікти, які трапляються у закладах дошкільної освіти, наносять шкоду не лише дітям, а й конструктивній роботі спеціалістів різних ланок, зусилля яких спрямовані на всебічний розвиток дітей дошкільного віку. Зважаючи на це подолання конфліктів у закладах дошкільної освіти є запорукою успішної роботи як з питань соціальної адаптації, так із питань загального особистісного розвитку.

Поняття конфлікту знайшло своє осмислення в працях багатьох учених, зокрема поняття конфлікту розглядали А. Адлер, М. Вебер, М. Дойч, А. Гірник, В. Гуляєв, О. Кабачна, К. Левін, К. Лоренц, Г. Салівен, Г. Спенсер, Е. Фромм, К. Хорні. Аналіз психологічної літератури з питань конфліктів дає змогу констатувати, що більшість досліджень зосереджена навколо міжособистісних взаємин дітей. Проблемі конфліктних взаємин присвячено праці таких науковців, як О.Ф. Бондаренко, Ф.Ю. Василюк, Дж. Конбере, Н. Новальська, Г. Падурець, Е. Регнет, Є. Тимоховець, Т.М. Титаренко та ін.

Можна стверджувати, що попри збільшення наукового інтересу до проблеми конфлікту у закладах дошкільної освіти, базові основи теорії конфлікту у дошкільному віці розроблені недостатньо. На це вказують більшість вітчизняних науковців. Однак розроблення шляхів попередження та конструктивного вирішення міжособистісних ситуацій напруженого та конфліктного характеру дає змогу подолати конфліктні взаємодії у дошкільних групах та налагодити сприятливу психологічну атмосферу, яка добродіятиме у контексті соціального розвитку та успішної соціальної адаптації дошкільників.

Актуальність означеної проблеми, недостатня міра її розроблення, зумовили вибір теми наукової роботи магістра – **«Подолання конфліктної взаємодії у дітей дошкільного віку засобами ігрової терапії»**.

Мета дослідження – виявлення ефективності засобів ігрової терапії у подоланні конфліктної взаємодії у дітей дошкільного віку.

Відповідно до мети, необхідним стало **виконання таких завдань**:

1. Визначити основні причини конфліктів у дошкільному віці і здійснити аналіз їх впливу на взаєностосунки дітей дошкільного віку.
2. Розкрити причини та виділити основні передумови, які призводять до появи конфліктної взаємодії у дітей дошкільного віку.
3. Визначити роль засобів ігрової терапії у контексті попередження та розв'язання конфліктів у дошкільному віці.

Об'єктом дослідження є сутність і детермінанти деструктивної конфліктної взаємодії у дошкільному віці.

Предметом дослідження є ефективність засобів ігрової терапії у вирішенні та подоланні конфліктної взаємодії у дітей дошкільного віку.

Наукова новизна результатів наукового дослідження зумовлена актуальністю запропонованої проблеми і полягає у тому, що *вперше*:

- розроблено теоретичну модель попередження конфліктності у старших дошкільників;
- виділено показники й рівні конфліктності в означеній категорії дітей;
- науково обґрунтовано теоретико-методичні основи попередження конфліктності у старших дошкільників;
- визначено зміст та методи реалізації психологічного впливу на дітей старшого дошкільного віку із високими рівнями конфліктності;
- розроблено технологію психологічного впливу щодо подолання конфліктності у старших дошкільників з використанням засобів ігрової терапії.

поглиблено та уточнено:

– сутність понять «конфлікт», «конфліктність», «конфліктна поведінка»;

подальшого розвитку набули:

– положення психології про те, що застосування засобів ігрової терапії

– є запорукою успішного попередження та подолання конфліктної взаємодії та, в кінцевому результаті, соціальної інтеграції дітей в умовах дитячої групи;

удосконалено:

– зміст, прийоми та засоби ігрової терапії у старших дошкільників із високими рівнями конфліктності.

Практична значущість наукового дослідження полягає у:

– розробленні експериментального комплексу, який може бути застосований психологами у закладах дошкільної освіти в системі психодіагностичної роботи зі старшими дошкільниками;

– розробленні та впровадженні у практику роботи закладів дошкільної освіти психотехнологій ігрової терапії, які можуть бути використаними у роботі зі старшими дошкільниками із високими рівнями конфліктності;

– можливості використання матеріалів наукового дослідження під час викладання освітніх компонентів професійної підготовки у різних типах закладів освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених задач дослідження було застосовано комплекс методів, до якого увійшли: *теоретичні* (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення та порівняння психологічних даних); *емпіричні* (методи психологічної діагностики, психолого-педагогічний експеримент); *інтерпретаційні* (аналіз та тлумачення отриманих результатів, порівняння отриманих результатів з попередніми даними, наявними в психологічній літературі).

Методики дослідження:

- «Тактика поведінки у конфлікті» (Мухіна, 2019).
- Експериментально-дослідне завдання «Аналіз конфліктних ситуацій».
- Тест дослідження тривожності Р. Темла, М. Доркі, В. Амена.

Експериментальна база. Експериментальну роботу виконано на базі Кам'янець-Подільського закладу дошкільної освіти №21 «Золота рибка». До експерименту залучено 53 дітей середнього і старшого дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися на міжнародній науково–практичній конференції. Основні результати кваліфікаційної роботи викладено в 1 публікації автора, яка відображає основні наукові результати дослідження.

Структура кваліфікаційної роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

ВИСНОВКИ

Теоретичне та емпіричне вивчення міжособистісних конфліктів у дошкільному віці, опрацювання психотехнологій їх подолання засобами ігрової терапії дало змогу отримати такі загальні висновки:

1. На основі теоретичного дослідження опрацьовано сутнісно-змістові аспекти, зокрема, з'ясовано сутність конфлікту, яким ми вважаємо зіткнення різноспрямованих думок, принципів, стратегій поведінки, пріоритетів, моральних норм, які супроводжуються протидією та емоційним напруженням. Серед основних ознак нами виокремлено: порушення контакту; емоційну напругу; актуалізацію негативних емоцій, конкурентні взаємини. Компоненти конфлікту – це сторони (ініціатор та потерпіла сторона); предмет конфлікту; умови конфлікту; дії учасників; наслідки конфлікту.

Теоретичний аналіз соціально-емоційних особливостей дошкільників уможливив виокремити та охарактеризувати дезадаптивні форми поведінки, якими є конфліктність, недотримання ігрових правил, порушення правил спільної взаємодії, відхилення від моральних норм. Підсумком конфліктності є психотравмувальний досвід, який зумовлює емоційні та соціальні порушення у дітей.

Визначено основні мотиваційні чинники конфліктної поведінки у дошкільному віці. Серед них: мотив володіння (іграшками та ін.): мотив домінування (розподіл пріоритетів у грі); суспільний мотив дотримання правил; мотив боротьби за увагу; мотив реагування на образи (прізвиська та ін.). Описано особливості попередження конфліктних ситуації у дошкільних групах (знання правил взаємодії, формування норм поведінки, підвищення власної відповідальності та ін.).

2. Експериментальне дослідження схильності до конфліктної поведінки у дітей дошкільного віку дало змогу отримати такі узагальнення:

Методика дослідження включала три етапи: вивчення схильності до конфліктної взаємодії (методика «Тактику поведінки у конфлікті»); аналіз сформованості моральних норм і раціональних шляхів розв'язання конфліктів (завдання «Аналіз конфліктних ситуацій»); вивчення рівнів тривожності у контексті емоційного ставлення до вирішення конфліктних ситуацій (тест Р. Темла, М. Доркі, В. Амена).

За даними вивчення тактики розв'язання конфліктів у дошкільників, з'ясовано, що незважаючи на поширення фізичних способів розв'язання взаємин, у дітей вищою є схильність до уникання конфліктів – вона становить 59,2%. Така схильність вказує на прагнення конструктивно будувати взаємини. Спрямованість на подолання перешкод виявлено лише у 38,4% малюків – ці діти схильні йти напролом, під час суперечки вони можуть застосовувати силу і різні маніпулятивні тактики.

Далі було проведено диференційне дослідження обох груп дітей – схильних до уникання конфліктів і спрямованих на подолання перешкод.

Моральні якості. 87,4% дітей, схильних до уникання конфліктів, усвідомлюють моральні норми, вони описують поняття доброти, чесності, ввічливості, надійності як дієві у їхній поведінці. 43,7% дітей, спрямованих на подолання перешкод описують як дієву у своїй поведінці поняття впевненості, здатність не дати себе образити, вміння впливати на інших. У першій категорії дітей більшою мірою сформований знаннєвий компонент моральності, у другій категорії – поведінковий компонент моральності.

Шляхи подолання конфліктних ситуацій. Дошкільники, схильні до уникання конфліктів демонструють нижчу схильність знаходити раціональні способи подолання конфліктів (43,2%), Ті, хто спрямований до подолання перешкод, мають вищу схильність знаходити раціональні способи подолання конфліктів (63,3%). Перші описують тактики: «поскаржитись вихователеві», «перестати спілкуватись з дитиною, яка тебе ображає», У других пріоритетними тактиками є: «запитати дозволу», «встановити чергу», «ще

раз пояснити, якщо тебе не розуміють», «спочатку подякувати, а потім попросити», «придумати якісь нові ідеї».

Тривожність. Рівень тривожності у дошкільників, схильних до уникання конфліктів високий (34,2%), помірний (35,8%), середній (21,3%), що вказує на емоційні порушення. Рівень тривожності у дітей, спрямованих на подолання перешкод, середній (46,5%) і слабкий (32,1%). Це вказує на те, що у них збережене відчуття безпеки, що закладає основу для формування конструктивних соціальних навичок.

3. Формувальний експеримент був спрямований на з'ясування основних напрямів роботи та використання засобів ігрової терапії для подолання конфліктних поведінки у дошкільних групах.

Його основними напрямками визначено:

1) Розвиток конструктивних навичок спілкування, які допоможуть уникнути конфліктів під час взаємодії (виявлення тригерів, попередження ситуацій, які викликають конфлікти);

2) Подолання перешкод у спілкуванні без застосування фізичної та вербальної агресії (недопустимість сили, протидія маніпулятивним тактикам);

3) Оволодіння здатністю розуміти моральні правила і норми (справедливості, правила ввічливості);

4) Опанування раціональними засобами подолання конфліктних ситуацій (вивчення правил гри, встановлення компромісу);

5) Подолання бар'єрів тривожності у спілкуванні (створення безпечного середовища, підтримка з боку дорослих, нейтралізація напруги).

Для роботи за цими напрямками було використано недирективну ігрову терапію, центровану на клієнтові (дитині), що базується на трьох поняттях: а) особистості; б) феноменальному полі; в) самості. Цей метод ґрунтується на вірі у дитину, її можливостях, розумінні руху до самовдосконалення і самоактуалізації.

Психотерапевтичні заняття плануються 1-2 рази на тиждень, загальною кількістю 20-25 занять. Першим етапом ігрової терапії є діагностичний з використанням технік психологічного малювання, соціометричних, конструктивних, вербальних.

Наступний етап – терапевтичний, який передбачає реалізацію таких ігрових технік: «Кодекс поведінки», «Позитивний соціально-психологічний клімат», «Ціннісно-орієнтаційна єдність», спрямованих на підвищення конструктивних навичок спілкування; «Чарівне слово», «Малювання емоцій», «Спільний результат», зорієнтованих на подолання перешкод без застосування агресії; «Суд добра и зла»; «Дерево добрих справ»; «Ланцюжок добрих слів», що мають за мету формування здатності до розуміння моральних правил і норм; «Уяви, що ти це можеш», «Акторський театр» як визначення раціональних шляхів подолання конфліктних ситуацій; «Світ почуттів», «Техніка спрямованої візуалізації», «Історії на фетрових дошках», «Трояндовий кущ», які допомагають знизити рівень тривожності.

Процес ігрової терапії демонструє позитивну терапевтичну динаміку, оскільки залучає ігрову діяльність як провідну у дошкільному віці. Показники змін у поведінці дітей стосуються зменшення дистанціювання, зміни сюжету, появи самостійності у спілкуванні, зниження агресії, подолання сором`язливості, Діти навчаються більш відкрито виражати власні емоції, приймають себе, що сприяє їхній соціальній адаптації у колективі однолітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л.В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод. посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ : Кондор, 2008. 272 с.
2. Артемова Л. Пріоритети у підготовці педагогів дошкільного профілю. *Дошкільне виховання*. 2002. №2. С. 7–9.
3. Бабій І. В. Моральне виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки: автореф. дис. ...канд. пед наук. Умань, 2012. 20 с.
4. Бахіча Е. Е. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму: дис. канд. пед. наук, 2011. 226 с.
5. Берлач А.І. Конфліктологія : навч. посіб/ Київ : Україна, 2007. 203 с.
6. Бех І.Д. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2017. Вип. 56. С. 159–166.
7. Беленька Г.В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія. Київ : Університет, 2011. 320 с.
8. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання : монографія. Київ : Світич, 2006. 304 с.
9. Бондарик М.В. Використання надбань народної педагогіки в процесі вирішення проблем трудового виховання дітей дошкільного віку. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*. 2003. Вип. 2. С. 93–97.
10. Вербиненко Ю. Готовність до педагогічної діяльності. URL : dSPACE.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/.../1/Professional.pdf
11. Вишневецький О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Вступ до системного дослідження. Дрогобич: Видавець Святослав Сурма, 2010. 159 с.

12. Вишневецький О.І. Теоретичні основи української педагогіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 566 с.
13. Волинець Ю. Формування ігрових умінь як профілактика конфліктів у дітей старшого дошкільного віку : теоретичний аспект / Ю. Волинець, А. Садрієва. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 43. С. 287–290.
14. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
15. Власова О.І., Жихарева Л.В. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дошкільників. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ : НУОУ, 2015. Вип. 2 (45). С. 27–32.
16. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 256 с.
17. Городяненко В. Г. Соціологія : підруч. Київ : Академія, 2003. с
18. Гурлева Т. Попередження «важковиховуванності» в дошкільному віці. *Крок до компетентності та інтеграції в суспільство*. Київ : Контекст, 2000, С.229–231.
19. Довженок Г. Діти і пісенний фольклор. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження* : у 5 т.. Т.І : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. Київ , 2008. С. 117–137.
20. Допомога дітям, постраждалих внаслідок воєнного конфлікту. Довідник вихователя дошкільного навчального закладу / за ред. Н.В. Пророк. Слов'янськ : Канцлер», 2015. 84 с.
21. Дошкільна освіта: словник-довідник / упор. К.Л. Крутій, О.О. Фунтікова. Запоріжжя : ЛПІС ЛТД, 2010. 324 с.
22. Закон України «Про дошкільну освіту» № 2628-III від 11.07.2001. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

23. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р. URL : <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>.
24. Зданевич Л. В. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дезадаптованими дітьми : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Житомир, 2014. 44 с.
25. Калічак Ю. Створення нових типів дошкільних навчальних закладів як результат співвзаємодії Софії Русової й Аркадія Животка. *Людинознавчі студії*. Педагогіка, 2014. Вип. 29. С. 83–93.
26. Католик Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях. Львів : Астролябія, 2012. 311 с.
27. Знаков В. В. Психологічні особливості особистості і методика їх дослідження. *Психологічний журнал*. 2000. № 5. С. 16–22.
28. Калуська Л. Казковий дивосвіт. Формування життєвої компетентності та базових якостей дошкільників на основі казок Василя Сухомлинського : наук.-метод., практико орієнт. посіб. на допомогу дошк. взаємодіївникам. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 160 с.
29. Кіт Г., Тарасенко Г. Українська народна педагогіка. Курс лекцій: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Едельвейс і К, 2008. 302 с.
30. Кічук Н. В. Технологізація професійної підготовки вихователя дошкільного закладу освіти: деякі аспекти проблеми. *Наука і освіта*. 2014. № 10. С. 87–89.
31. Кононенко Н. В. Формування системності професійно-педагогічних знань майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2017. 284 с.
32. Клубенко Н. М. Психоемоційний розвиток дошкільників. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. Вип. 5. С. 61–66. <https://doi.org/10.31812/psychology.v5i.7371>

- 33.Кудикіна Н. Українські народні дитячі ігри малих форм. *Палітра педагога*. 2008. № 2. С. 34.
- 34.Ладивір С.О. Пізнавальний розвиток старшого дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта*. 2009. № 3(25). С.13-22
- 35.Лесіна Т.М. Проблема готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до збагачення соціального здоров'я вихованців. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. № 8. С. 56–61.
- 36.Литвишко О.М. Казка засіб формування основ соціальної компетентності дітей 5-6 років. *Virtus: ScientificJournal / Editor-inChief M. A. Zhurba-February#11*. Канада, Монреаль : СРМ «ASF». 2017. Р. 95–100.
- 37.Литвишко О. М. Казка як засіб соціалізації дітей старшого дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2016. №4 (31). Ч. IV. С.549–555.
- 38.Ложкін Г.В., Пов'якей Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. Київ, 2007. 435 с.
- 39.Луценко І.О. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх вихователів до групі комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2013. 40 с
- 40.Максименко С.Д. Психологія особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М. В.Папуча. Київ : КММ, 2007. 296 с
- 41.Мачинський О. До проблеми ідентифікації особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. №7. С. 28–31.
- 42.Молочко М.В. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі дошкільного. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практик*. 2001. Вип. 6. С. 246–252.
- 43.Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Вид-во Фенікс.: 2013. 460 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5319>.

44. Нагаєв В.О. Конфліктологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 199 с.
45. Національна Доктрина Розв'итку Освіти України у XXI столітті. Міністерство освіти і науки України. Академія педагогічних наук України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
46. Орлянський В.С. Конфліктологія : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 159 с.
47. Павлушкіна О. Українські народні рухливі ігри. *Палітра педагога*. 2008. № 3. С. 34.
48. Панок В.Г. Основи практичної психології : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Панок В.Г., Титаренко Т.М., Чепелєва Н.В., Рибалка В., Маценко В. Київ : Либідь, 2003. 536 с.
49. Панова М.І. Конфліктологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів /
50. Піроженко Т.О. Психічний розвиток дошкільників дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2003. 168 с.
51. Поліщук С.А. Методичний довідник з психодіагностики. Суми : Університетська книга, 2009. 442 с.
52. Софій Н., Єрмаков І. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.]
53. Чала О.А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктної особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2009. № 26. С. 400.
54. Klimek B. Konflikty wsrod dzieci. 2024. <http://www.przedzkole2.nowytarg.pl/articles/konflikty-wsrod-dzieci/>

55. Mirowska M. Konflikty dziecięce w przedszkolu
<https://www.przedszkole9gdynia.pl/media/documents/Konflikty-dzieci%C4%99ce-w-przedszkolu.pdf>)
56. Sasiela J. Konflikty między dziećmi i sposoby ich rozwiązywania. 2017.
<https://gpgromadka.szkolnastrona.pl/index.php?c=page&id=60>).
57. Kowalski O. Szkolne konflikty – jak je rozwiązywać? Puchatek. 2024.
<https://www.puchatek.pl/skolne-konflikty-jak-je-rozwiazywac/>)